

KORPUS ASOSIDA FE'L SO'Z TURKUMINI O'RGATISHNING ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLARI

Go'zal Erkinjonova Baxtiyor qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Kompyuter lingvistikasi fakulteti 2-kurs magistranti
e-mail: uzbekistan-24@mail.ru*

Annotatsiya. Zamonaviy lingvodidaktikada fe'l so'z turkumini o'rgatish jarayoni nafaqat an'anaviy grammatik qoidalarni o'zlashtirishni, balki til birliklarining qo'llanishidagi xususiyatlarni ham chuqur o'rganishni talab etadi. Bunda korpus lingvistikasiga asoslangan metodlar o'quvchilarga nutq materiallari bilan ishlash imkonini berib, fe'lning morfologik, sintaktik va semantik tavsiflarini tizimli ravishda o'zlashtirishga yordam beradi. Shuning uchun korpuslar asosida o'qitish bugungi kunda samaradorligi isbotlangan innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar. Korpus lingvistikasi, fe'l so'z turkumi, POS teglash, NLP, o'qitish texnologiyalari.

Kirish

Tilshunoslikga kompyuter lingvistikasi sohasi kirib kelishi uning rivojiga katta hissa qo'shdi. Sababi ko'plab til korpuslar yaratila boshladi, bu esa nafaqat ilmiy tadqiqotda, balki o'quv jarayonida ham til korpuslari bilan ishlash, ma'lumotlarni tezkor qidirib topish uchun imkoniyat yaratildi. O'zbek tili grammatikasi, xususan, fe'l so'z turkumining grammatik, sintaktik, semantik tizimini o'rganish jarayonida an'anaviy metodlar bilan birgalikda korpusga asoslangan metodlar ham qo'llanilib kelinmoqda. Korpuslar orqali katta hajmdagi matnlarning chastotasi, kontekstual xususiyati tahlil qilinmoqda. Shu bilan birga avtomatik teglash orqali so'z turkumlarini aniqlash osonlashdi.

Korpuslar – bu tilni tahlil qilishda asosiy resursdir, chunki ularning yordamida modellarga tilning sintaktik va morfologik strukturalari o'rgatiladi Korpus lingvistikasi kompyuterda qayta ishlanadigan katta hajmdagi matnlar asosida tilni tadqiq etish metodologiyasi bo'lib, u fe'llarning nutqdagi qo'llanishini statistik va kontekstual jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Fe'l so'z turkumi tilning murakkab turkumlaridan hisoblanadi. Chunki ular turli zamon, mayl, nisbat, shaxs-son kabi grammatik kategoriyalarda keng variativlikka ega.

Korpus asosida fe'l so'z turkumini o'rganishning bir necha metodik yondashuvlari mavjud.

- Deduktiv yondashuvda, avval grammatik qoida beriladi, so'ng korpusdan misollar orqali mustahkamlanadi.
- Induktiv yondashuvda esa o'quvchi korpus misollarini o'zi tahlil qilib, fe'l shakli va ma'nosi haqida umumiy qoida chiqaradi.

Induktiv model XXI asr kompetensiyalariga mos bo'lib, analitik fikrlashni rivojlantiradi.

Fe'l so'z turkumini o'rgatishda metodikalar quyidagi tamoyillarga tayanadi.

- Kontekstual yondashuv- fe'lning ma'nosi alohida emas, balki gap ichida shakllanadi;
- Data-driven learning (DDL)- o'quvchi misollar asosida xulosa chiqaradi;
- Empirik tahlil- grammatik qoidalar orqali matnlar tahlil qilinadi.

Bu yondashuvlar orqali fe'l s 'z turkumini korpus orqali o'rganish bir qancha imkoniyatlar yaratadi.

Fe'lning grammatik kategoriyalarini korpus orqali o'rgatish metodikalari.

Fe'l so'z turkumini grammatik kategoriyalari ya'ni zamon, shaxs-son, mayl, fe'lning o'zgalovchi kategoriyalarini korpus orqali o'rganish juda muhim va o'rganuvchi uchun qulay hisoblanadi. Misol uchun zamon kategoriyasini korpus orqali o'rganilsa, fe'lning qaysi zamonda (hozirgi, o'tgan, kelasi) ekanligi avtomatik ravishda korpusda ko'rsatiladi. O'zbek tili uchun yaratilgan morfologik analizator⁹² ham so'z turkumlarini pos teglash (so'z turkumini topish), lemmalsh, tokenlash, stemalsh kabi vazifalarni qisqa vaqt ichida qilib beradi. Bu o'rganuvchining vaqtini tejaydi. Ko'plab ma'lumotlar olish imkonini beradi. Bundan tashqari misollar orqali zamon shakllarining qaysi kontekstda, qanday zamonda qo'llanilishini ko'radi.

Shaxs-son kategoriyasi fe'lning grammatik paradigma tizimida markaziy o'rin tutib, harakat bajaruvchisining grammatik identifikatsiyasini belgilaydi. Korpus orqali shaxs-son qo'shimchalarini avtomatik aniqlab olish mumkin. POS-teglangan yoki morfologik teglovchikorpuslar shaxs-son qo'shimchalarining avtomatik ajralishini ta'minlaydi. Bu o'qituvchiga differensial tahlil, o'quvchiga esa murakkab morfologik strukturalarni tezda ko'rish imkonini yaratadi. Bunda tashqari korpus orqali bu kabi ishlarni ham qilish mumkin:

- korpusdan 1-, 2- yoki 3-shaxsdagi fe'llarni topish;
- shaxs-son o'zgarishini kontekstga qarab to'g'ri qo'llash;
- bir xil fe'lning turli shaxsdagi shakllarini solishtirish;
- gap mazmunidan kelib chiqib mos shaxs-son shaklini tiklash.

Korpus orqali fe'l so'z turkumi kategoriyasini o'rganish o'rganuvchilarning bilimini mustahkamlaydi, empirik tahlil ko'nikmalarini kuchaytiradi, nazariy va amaliy jihatdan bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Korpus orqali zamonlarni o'rganish metodlari orqali o'quv jarayonida quyidagi afzalliklarni ko'rish mumkin:

- Murakkab matnlar tez tahlil qilinadi;
- Tahlil uchun vaqt tejaladi;
- Grammatik xatolar avtomatik ko'rsatiladi;
- Mustaqil tadqiq uchun imkoniyat mavjud bo'ladi.

Fe'l so'z turkumini o'rganish uchun korpus orqali quyidagi mashqlarni bajarish mumkin. Korpusda berilgan matndan faqat fe'llarni ajratib olish. Masalan: *Bugun talabalar universitetda amaliyot o'tashdi.*

O'tashdi → fe'l

Zamon	Shaxs-son	Mayl
O'tgan zamon	3-shaxs, ko'plik	Xabar mayli

Xulosa

Korpus orqali fe'l so'z turkumi kategoriyasini o'rgatish o'quvchilarning grammatik bilimlarini kontekstida shakllantiradi. Korpus asosida fe'l so'z turkumini o'rgatish - zamonaviy lingvodidaktikaning samarali yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchilarning til birliklarini chuqur va tizimli ravishda o'zlashtirishini ta'minlaydi. Korpus lingvistikasi fe'lning semantik, grammatik va sintaktik xususiyatlarini an'anaviy metodlarga qaraganda aniqroq, sodda va ilmiy asosda o'rganish imkonini beradi. Shu bois, korpusga asoslangan metodik yondashuvlar o'zbek tili ta'limi amaliyotida keng qo'llanishi va yanada takomillashtirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayfullayeva, R., Boqiyeva, G., Mengliyev, B. (2010). *Hozirgi o'zbek adabiy tili: Morfologiya*. – Toshkent: Fan.

⁹² <https://uznatcorpara.uz/>

2. Nurmonov, A., & Pirmatov, M. (2008). *Umumiy tilshunoslik*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
 3. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. – Cambridge University Press.
 4. Quronov, D., Mengliyev, B., & Jo‘rayev, M. (2012). *Tilshunoslik nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Fan
 5. Elov B., Hamroyeva Sh., Abdullayeva O., Uzakova M. O‘zbek tilida POS tegging masalasi: muammo va takliflar / Uzbekistan: Language and Culture. Applied philology. 2022/2(5). – 51-68-b.
- <https://uznatcorpara.uz/>